

ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА КРІЗЬ ПРИЗМУ БІОГРАФІКИ

УДК 94(477):929"1905/1919"

*Світлана ІВАНІЦЬКА,
доцент кафедри українознавства Запорізького інституту
економіки та інформаційних технологій,
кандидат історичних наук
(Запоріжжя)*

ПОСТАТЬ ТА ІДЕЇ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА У РЕФЛЕКСІЯХ ПЕТРА СТЕБНИЦЬКОГО (1905–1919 РОКИ)

З'ясовано процес і результати сприйняття П. Я. Стебницьким (1862–1923) особистості та політичних постулатів М. П. Драгоманова (1841–1895) у модерністську добу українського націєтворення (1905–1920-ті рр).

Ключові слова: П. Я. Стебницький, М. П. Драгоманов, «значущий Інший», рефлексія, публіцистика.

Explains the process and results of perception and reflection by Peter Stebnitsky (1862–1923) of personality and political postulates Michael Dragomanov (1841–1895) in the modernist period of the creation of the Ukrainian nation (1905–1920 years).

Key words: P. J. Stebnitsky, M. P. Drahomanov, "significant Other", reflection, journalistic articles.

Проанализирован процесс и результаты восприятия П. Я. Стебницьким (1862–1923) личности и политических постулатов М. П. Драгоманова (1841–1895) в модернистский период становления украинской нации (1905–1920-е годы).

Ключевые слова: П. Я. Стебницький, М. П. Драгоманов, «значимый Иной», рефлексія, публіцистика.

Образ Михайла Петровича Драгоманова (30 (18).09.1841, Гадяч, Полтавська область – 02.07. (20.06) 1895, Софія, Болгарія), як і творчість Т. Г. Шевченка чи міф Кирило-

Мефодіївського братства, є невід'ємним елементом символічної тріади в конструюванні ідеології представників української ліберально-демократичної партійної еліти на межі ХІХ–ХХ ст. У певному сенсі для більшості з них у процесах національної та політичної самоідентифікації саме М. П. Драгоманов був, у категоріях соціології знання, «значущим Іншим»¹. Звичайно, у кожного він був «свій», а коли враховувати і безперервні зміни соціально-політичної кон'юнктури протягом життя цього покоління, — то у кожного з них був також «різний» М. П. Драгоманов для «різних потреб».

Петро Януарович Стебницький (25.11.1862, с. Гореничі Київського повіту Київської губ. – 14.03.1923, Київ) — один із керівників Петербурзької громади Загальної безпартійної демократичної української організації (1897–1904 рр.), реформованої в Українську Демократично-Радикальну партію (далі — УДРП) (1905–08 рр.), згодом — провідний діяч Товариства українських поступовців (далі — ТУП) (1908 – березень 1917 рр.) / Союзу українських соціалістів-федералістів (далі — СУАФ) (березень — червень 1917 р.) та Української партії соціалістів-федералістів (далі — УПСФ) (червень 1917–1920 рр.), теж належав до представників вищезгаданої генерації. Математик за фахом, громадський діяч за покликанням, публіцист, белетрист, перекладач, видавець...

Олександр Гнатович Лотоцький (1870–1939), провідний діяч Петербурзької громади, відзначав, що «громадська діяльність Петра Януаровича Стебницького обіймає більш 35 літ і в головнішому належить до тої доби нашого національного руху, яку можна назвати доісторичною... Стебницький був чистим лицарем громадської праці — безперестанної,

¹ Стосовно термінів, зазначимо, що поняття «значущий Інший» (significant Other) введено до наукового обігу в 30-х рр. ХХ ст. американським психіатром Г. Салліваном. З погляду прихильників епістемологічного конструктивізму А. Шюца, Т. Лукмана, П. Бергера, «конструювання дійсності» неможливе без «значущих Інших» — обмеженої кількості близьких і важливих для нас людей, реальні чи уявні діалоги та взаємодія з якими (та й саме існування яких) дає нам змогу орієнтуватися у житті, усвідомлювати нашу значимість і місце в світі, оцінювати свої та чужі вчинки, наполягати на певних цілях і цінностях [1, с. 254]. Психолог А. В. Петровський пропонує вісім моделей «значущого іншого», з яких перша — це образ «кумира»: «хтось, найбільш емоційно привабливий, обожнюваний, незаперечно авторитетний, але той, що, можливо, не має при цьому скільки-небудь значимого інституціонального статусу» [26].

упертої, незломної... була се натура надзвичайно глибока. Ідея захоплювала його до глибини душі — не теоретично лише, але завжди практично, активно. Ясний, логічний, математичний ум (з фаху П. Я. був математик) давав йому розважливість у найтрудніших обставинах. Дуже нервовий, він силою інтелекту і волі умів держати себе в рамках рівноваги внутрішньої та зовнішньої» [21, с. 36]. На перший погляд, особа П. Я. Стебницького є типовою постаттю «людини другого плану» в історії, не зафіксованою «крупним планом» на тлі бурхливих подій початку ХХ ст., відстороненою більш амбітними сучасниками, які свідомо прагнули першості, слави та визнання в царині громадсько-політичного та культурного життя². «Повернення» інтелектуальної спадщини П. Я. Стебницького до колективної свідомості та історичної пам'яті сучасної української спільноти відбулося нещодавно, головним чином завдяки публікації його листування із Євгеном Харлампійовичем Чикаленком [9] та збірки вибраних праць [32]. То було справжнє «відкриття» для широкого загалу П. Я. Стебницького як публіциста і політичного аналітика.

Політичні погляди П. Я. Стебницького значною мірою сформувалися під впливом ідей М. П. Драгоманова, переконаним прихильником якого він був все свідоме життя. М. П. Драгоманов, безумовно, належав до провідних референтних постатей в історії самоусвідомлення представників декількох поколінь діячів українського політичного руху. Він був також одним із перших інтелігентів у розумінні певного типу інтелектуала, який виникає переважно у Східній Європі в добу модернізації, зокрема — в Україні у пореформений період. Як зауважує Я. Й. Грицак, інтелігент — «це тип інтелектуала, який почуває себе до якогось великого обов'язку, але не просто заробляє собі на хліб, а й творить довкола себе певне середовище, якусь нову реальність, і відповідає за неї. Інтелігенти стають такою собі сумішшю інтелектуала з полі-

² «Людина другого ряду» — це наукова метафора, яка нині використовується в домені «інтелектуальної історії»: йдеться практично про будь-якого індивіда, хто не увійшов до відомої номенклатури великих історичних особистостей, що грають головні ролі та заповнюють собою простір так званої Великої історії. Постає «другого плану» — той, хто робить свою справу, перебуваючи в тіні геніїв (докладніше про цю дослідницьку проблему див.: [27; 28]).

тиком» [5]. Представником нової, легально-народницької генерації української інтелігенції був і сам П. Я. Стебницький.

Спираючись на міждисциплінарний підхід, на підставі комплексу публіцистичних, епістолярних і мемуарних джерел спробуємо дати відповідь на питання: який саме «слід» залишив М. П. Драгоманов у світогляді та громадських ініціативах П. Я. Стебницького? Яким чином відбувалося сприйняття П. Я. Стебницьким особистості та політичних постулатів М. П. Драгоманова в модерністську добу запізнілого українського націєтворення, що прийшлася на відтинок «малої революції» 1905–1907 рр., період Першої світової війни та «вогонь і бурю» Національно-демократичної революції 1917–1920 рр.?

Уявляється, згідно з класифікацією А. В. Петровського, що статус М. П. Драгоманова у візії П. Я. Стебницького відповідав саме образу «кумира». Рефлексії над спадщиною «кумира» були для нього шляхом до самопізнання крізь досвід свого «значущого Іншого». П. Я. Стебницький не сприймав канонічні думки «кумира» на віру та не відкидав його раціональні поради як застарілий мотлох, а, провадячи своєрідний заочний діалог, ретельно фільтрував плідні, на його погляд, «зерна» драгоманівських ідей. Отож, маємо справу саме з процесом рефлексії, до того ж, в усіх її трьох іпостасях³.

Щодо політичної соціалізації П. Я. Стебницького, відзначимо, що в порівнянні з іншими представниками своєї генерації він увійшов у суспільне життя з деяким запізненням, аж наприкінці 1890-х рр. Сергій Олександрович Єфремов (1876–1939), знайомий із Петром Януаровичем із 1896 р., згадував, що «з його оповідань з'ясувалося, що під час свого студентства в Києві був він «общеросом» [11, с. 562], а в публіцистичних творах його навіть у передреволюційні 1903–1904 р. зустрічаємо поняття «малороси», «малоро-

³ Ситуативна рефлексія постає у вигляді «мотивувань» і «самооцінок», що забезпечують безпосередню зануреність суб'єкта в ситуацію, осмислення її елементів, аналіз містить у собі здатність суб'єкта співвідносити з предметною ситуацією власні дії, координувати та контролювати елементи діяльності відповідно до мінливих умов. Ретроспективна рефлексія служить для аналізу вже виконаної роботи і подій, що мали місце в минулому. Проспективна рефлексія містить роздуми про майбутню діяльність, уявлення про її тривалість, планування, вибір найбільш ефективних способів її здійснення, а також прогнозування можливих її результатів (див.: [14, с. 32]).

сійська» (щоправда, можливо, із цензурних міркувань). У «Киевской старине» (1903, кн. 6) він писав про «малороссов в Петербурге», «нас, малоросів», у «Южных записках» (1904, № 35, серпень) – про «малоросійську літературу» та мову, «загальноросійську літературу» [38, с. 156–161], а в колекції його літературних псевдонімів (П. Смуток, А. Ірпенський, П. Хмара, П. С.-Т., С-ий), мали місце також «Малороссиянин» та «Малорос». У період революції 1905–1907 рр. слово «малорос» щезає з літературного вжитку П. Я. Стебницького, остаточно поступаючись поняттю «українець», «український» (і в приватному листуванні, і в друкованих працях). У 1911 р. С. О. Єфремов, оглядаючи здобутки української публіцистики, впевнено ставив ім'я П. Я. Стебницького поруч із іменами представників літературного покоління 1890-х рр. Михайла Сергійовича Грушевського (1866–1934), О. Г. Лотоцького та Федора Павловича Матушевського (1869–1919). Критик наголосив, що «за часів широкого громадського руху вони виявляли завдання українства, ставили на чергу дня питання сучасності, і розв'язували їх відповідно до найкращих традицій та вимогань українського громадянства. Праці їхні, розкидані по журналах і газетах («Л.-Н. Вістник», «Киевская старина», «Украинский вестник», «Украинская жизнь», «Громадська думка», «Рада» і т. ін.), і перед українською й перед російською публікою на повен зріст ставили українську справу й виховували наше громадянство на гаслах повного національного життя на Україні, творячи велику справу європеїзації українства та підведення під нього широких загальнолюдських основ» [10, с. 539].

У сучасній літературі діяльність і погляди П. Я. Стебницького відбилися насамперед у працях, присвячених життєдіяльності УДРП, ТУП, УПСФ, історії української політичної думки. Йому присвячені статті в енциклопедіях і довідкових виданнях, популярні нариси, наукові біографічні розвідки, де висвітлюється його політична діяльність і політичні концепції в контексті реалізації «українського проекту». Розкрито внесок у видання газети «Рада» (1906–1914 рр.), національне книгодрукування, у вирішення українського «мовного питання». Проаналізовано епістолярне спілкування П. Я. Стебницького з представниками української ліберально-демократичної еліти І. Л. Шрагом, В. М. Доманицьким, С. О. Єфремовим,

Є. Х. Чикаленком. Досліджується плідна праця у створенні книжкового фонду та Постійній біографічній комісії Всеукраїнської Академії наук (ВУАН)⁴. Звертаючись до «історії понять» у Російській імперії, творами П. Я. Стебницького нещодавно зацікавилися також російські автори [15].

Рецепція ідей М. П. Драгоманова сучасниками та нащадками, «діадохами» й опонентами висвітлюється в дисертаційному дослідженні [17, с. 14] та ґрунтовній монографії А. М. Круглашова [16, с. 18, 21–23]. Щоправда, рефлексії П. Я. Стебницького стосовно драгоманівської спадщини, як, до речі, й більшості його однодумців із середовища української ліберально-демократичної еліти, не були предметом спеціального розгляду автора. Водночас, «чинник Драгоманова» став предметом уваги вчених, що коментували дискусію Б. Д. Грінченка («Листи з України Наддніпрянської») з М. П. Драгомановим («Листи на Наддніпрянську Україну») 1892–1893 рр.⁵ До з'ясування ролі М. П. Драгоманова у житті І. Я. Франка неодноразово звертався Я. Й. Грицак⁶. «Чинник Драгоманова» у взаєминах М. С. Грушевського та І. Я. Франка простежив І. Б. Гирич [2]. Над спадщиною «пізнього Драгоманова» розмірковував у своїх останніх інтерв'ю та есеях Я. Р. Дашкевич [8]. Ракурс зацікавлення дослідників драгоманівською спадщиною відбивають матеріали конференцій⁷ і документальних збірників [22]. Статистичне обстеження головних напрямків вітчизняного «драгоманознавства» 1990-х – 2000-х рр. нещодавно здійснила Ю. Ю. Куценко [18]. Аналіз цих публікацій показав, що проблема, обрана нами до розгляду, донині в повному обсязі не привертала уваги фахівців.

Чому все ж таки постать М. П. Драгоманова постійно привертала увагу П. Я. Стебницького? Стосовно прихованих спонукальних мотивів тяжіння творчої особистості до біогра-

⁴ Докладний огляд публікацій, присвячених П. Я. Стебницькому, див.: [13, с. 211–214].

⁵ Див. вступні статті П. Соханя та А. Жуковського до вид. [6].

⁶ Найновіша праця [4].

⁷ Див., напр.: Михайло Драгоманов і проблеми суспільно-політичного і національно-культурного розвитку на Україні та в Європі: програма міжнар. наук. конф. – К., 1991 [Електронний ресурс] // Перші Міжнар. драгоманівські читання: матеріали, 30 вересня – 2 жовтня 2003 р. – Вип. 1–3. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. – 274 с. – Режим доступу: www.ditext.com/drahomanov/con91.pdf. – Назва з екрана.

фічного жанру, вартісними є міркування автора сучасного «автобіо-історіо-графічного роману» про те, що «біографія й автобіографія розглядаються нині як форма міркувань людини стосовно чужого і власного досвіду, як спосіб осмислення часу, простору й тлінності існування, як мережа метафор, що впорядковуються, що й наділяються змістом у момент написання й читання» [23, с. 434–435].

І хоча Петро Януарович не захоплювався біографістикою в академічному сенсі, але вищезгадані мотиви, можливо, керували й ним. Звичайно, мали місце також мотиви прагматичні. Коли П. Я. Стебницький брався за перо, щоб написати про того чи іншого діяча «українства» – конкретним приводом найчастіше були посмертна згадка (некролог) або ювілей. Так він писав про своїх сучасників-однодумців – Василя Миколайовича Доманицького (1912), Олександра Олександровича Русова (1915), Федора Євгеновича Корша (1915), Максима Максимовича Ковалевського (1916), Федора Кіндратовича Вовка (1918), Миколу Федоровича Федоровського (1919), Стефаніду Стефанівну Караскевич (1919), Бориса Дмитровича Грінченка (1920); так у журналі «Україна» публікував документи з особистого архіву Дмитра Лукича Мордовцева (1907), якого знав по спільній праці у Петербурзькій громаді (до речі, знайшов два «цікавих» листа М. П. Драгоманова за 1894 р., зауважив, що в них «між іншим висловлені його погляди на тодішні форми українського руху» [35, с. 196, 199–200]). Звертаючись до персоналій діячів «українського відродження», залишив нащадкам документальну історію повного видання в Російській імперії «Кобзаря» Тараса Григоровича Шевченка (1914; 1924), до якої мав безпосередню причетність. Робив нотатки до біографії Івана Петровича Котляревського (1918), аналізував громадську та культурну працю Пантелеймона Олександровича Куліша (1919). Рецензував мемуари діячів громадського руху: «Записки декабриста Горбачевського» (1916), «Воспоминания земского деятеля» Василя Михайловича Хижнякова (1916)... І все ж виключно М. П. Драгоманову Петро Януарович присвятив декілька аналітичних статей: «М. П. Драгоманов» («Сын Отечества», 1905, 9 червня); «Драгоманов и мировая война» («Украинская жизнь», 1916, кн.7–8), «Нові видання творів Драгоманова» («Книгарь», квітень 1919, № 20). Посилання на

доробок М. П. Драгоманова та використання його аргументів містять також інші численні праці П. Я. Стебницького.

Стосовно критеріїв вибору П. Я. Стебницьким саме «свого» героя, відзначимо певну співзвучність системи політичних та етичних цінностей цих двох видатних особистостей і, зрештою, пережитих ними ідейних метаморфоз. Так, один із найбільш глибоких інтерпретаторів інтелектуальної спадщини М. П. Драгоманова, І. П. Лисяк-Рудницький відзначав, що «...незважаючи на зовнішню публіцистичність, Драгоманов виступав як активний і оригінальний політичний мислитель. І як завжди буває з оригінальними мислителями, його ідеї становлять інтерес для наступних поколінь не тільки з історичної точки зору, вони все ще досить життєздатні, щоб збагатити сучасну думку і чинити на неї вплив» [19, с. 246]. Звертаючи увагу дослідників на синкретизм світогляду М. П. Драгоманова, в якому органічно поєдналися демократичні та соціалістичні, патріотичні та космополітичні, слов'янофільські та західні елементи, зауважував: «Щоб охопити систему Драгоманова як органічну єдність, потрібно знайти центр тяжіння цього цілого. У його політичному мисленні таким центральним пунктом і визначальним чинником є, безсумнівно, ліберальна ідея... федералізм для нього був універсальним принципом» [19, с. 246]. Ці фундаментальні цінності властиві також політичному мисленню П. Я. Стебницького.

Існувала також, на наш погляд, і певна відповідність між соціопсихологічною сутністю П. Я. Стебницького та його «кумира». Так, за характеристикою І. П. Лисяка-Рудницького, М. П. Драгоманов володів «багатьма рисами пуританського реформатора»: суворою самодисципліною, високими вимогами до себе та до інших, невтомною працьовитістю, моралістичним ставленням до життя, незмінною відданістю принципам і мужністю йти своїм шляхом [19, с. 246]. Високі моральні чесноти М. П. Драгоманова, його толерантність та європеїзм відзначав у своїх спогадах Д. М. Овсянико-Куликовський [25, с. 433–440]. Показово, що головні з цих рис були значною мірою притаманні й шляхетній особистості П. Я. Стебницького [11, с. 561–563].

Стосовно покликання до публіцистичного жанру, І. П. Лисяк-Рудницький відзначав, що «...у кожному свою статтю Драгоманов вкладав величезну ерудицію і наукову сумлінність. Ще важливішою була його непідкупна інтелектуальна

чесність. Хоча безпосереднім приводом до написання його публіцистичних праць часто була полеміка...» [19, с. 246]. «Чесність із собою», ретельність у доборі аргументів і чітка логіка викладу були властиві й публіцисту П. Я. Стебницькому.

Щодо питання про еволюцію поглядів «кумира» та його послідовника на проблему державного статусу України та конечності її розриву з Росією, теж знаходимо певні аналогії. Як твердив Я. Р. Дашкевич у нарисі «Пізній Драгоманов: погляди і дії», в останні роки життя М. П. Драгоманов помітно дрейфував у бік розмежування українських і російських національних інтересів; для визнання конечності української самостійності йому забракло просто часу, він зарано помер. «Пізній Драгоманов закреслив попереднього Драгоманова... Під кінець свого життя Драгоманов завершив акт звинувачення по відношенню до Росії... У пізнього Драгоманова віра в російського демократа захиталася остаточно... Міф культурної Росії, посередника між Україною та Заходом, зник безслідно» [7, с. 303]. Суперечності та хитання у федеративний бік у М. П. Драгоманова залишилися до кінця життя, але тенденція його шляху від радикалізму до національної демократії не викликають сумніву, погоджується І. Б. Гирич [3, с. 307]. Цих висновків на підставі власного важкого досвіду спілкування з російською революційною демократією у Лютневі дні 1917 р. дійшов і П. Я. Стебницький, перебуваючи (між Другим і Третім універсалами Центральної Ради) на посаді комісара у справах України при Тимчасовому Уряді [21, с. 37].

Що показово, сам П. Я. Стебницький вважав за краще фокусувати увагу передусім на федералістичних тенденціях у світогляді М. П. Драгоманов, відзначаючи, що той «...у самих певних виразах заперечував можливість і необхідність сепаратистських прагнень в українському русі, він відстоював переваги федералістичного ладу для Росії, але стояв за загальнодержавну єдність» [20, с. 372]. Торкаючись проблеми співвідношення еволюціонізму та радикалізму у поглядах М. П. Драгоманова, акцентував: «...Цей соціаліст і ворог абсолютизму не проповідував ніякого державного перевороту, задовольняючись самою поміркованою програмою реформ, аби вони відповідали прогресивним принципам та інтересам народних мас. Цей українець-федераліст піклувався про єдність і міцність російської держави, виходячи у своїй національній

програмі з поняття цілості російського племені, якій, на його переконання, не могла порушити культурна самостійність і вільний розвиток кожної окремої російської народності. ... Чистота спонукань, які керували Драгомановим, сила і глибина виказаного ним почуття любові до загальної батьківщині, щирість його турбот про інтереси російського народу були поза всяких сумнівів і підозр...» [34, с. 122]. Навіть у 1918 р., після проголошення суверенності Української Народної республіки, П. Я. Стебницький зі співчуттям відзначав, що «не дивно, що Драгоманов... не завершив своєї великої національної роботи ясно визначеним національно-політичним ідеалом, а обмежився федеративною програмою: як мислитель-реаліст, він добре бачив, що без національно-свідомих і культурно вихованих мас політична робота української громадськості повинна була тоді проводитися в такому напрямі, де б можна було опертися на співчуття, і допомогу інших складових частин російської держави» [42, с. 220].

Яким чином сприймав П. Я. Стебницький історичну місію М. П. Драгоманова в реалізації «українського проекту»? Загальна його формула була такою: «...відомий емігрант з російської України..., учений з європейською освітою, талановитий публіцист і енергійний громадський діяч» [20, с. 331]. Торкаючись підсумків організаційного етапу в історії «українського відродження», в 1917 р. підсумовував, що «такі люде, як Костомаров, Антонович, Житецький, Драгоманов, Чубинський та інші — своєю працею положили підвалини української науки і полегшили наукову роботу тих діячів, яким пощастило вже працювати в інших умовах, коли наука могла зробитись українською не тільки змістом, але й формою» [43, с. 82]. Стверджував, що «тільки Драгоманов у своїй власній роботі і в своїх порадах землякам сполучав національний рух з соціальними завданнями і тим зробив початок соціалістичного напрямку в українстві». Щодо популяризації новаторських ідей свого «кумира», справедливо зауважував, що в 1880-ті рр. на підросійській Україні «думки Драгоманова ширились мляво і не викликали великого співчуття в українофілах старого типу, а за те сильно вплинули на галицьких українців, які вже в кінці 80-х років згуртувались, в напрямі цих ідей, в радикальну українську партію. За цєю партією охоче пішло галицьке селянство, та й серед російських україн-

ців її робота не зосталась без впливу...» [43, с. 87]. Здійснюючи порівняння трьох символічних постатей українського національного «пантеону» – П. О. Куліша, М. П. Драгоманова та І. Я. Франка, – писав: «Всі троє – люде сильного духу, надзвичайної енергії, великих талантів» [37, с. 147], яких споріднює незалежність думки, що незворотно призводила до конфліктів із однодумцями, мук зневір'я, вимушеного усамітнення... М. П. Драгоманов у еміграції відбився від громадського гурту, бо пішов таким шляхом, до розуміння якого ще тоді не дійшло українське громадянство. «І він почував себе самотнім і часами зневірявся в своїй праці. Але перевірка свого світогляду щоразу приводила його до переконання, що й його національний ідеал і обраний шлях до нього – певні й нехибні, бо вони оперті на ідеях вселюдського поступу. І він спокійно міг дивитися в майбутнє, бо знав, що признання його правди і наслідки його праці не забаряться. Ми знаємо, що він не помилився...» [37, с. 147]. Із І. Я. Франком останньогоєднала європейськість, ясність і простота шляху, пов'язання своєї «національної роботи з провідними думками європейської науки» [37, с. 148].

Стосовно ролі М. П. Драгоманова у національному поступові Східної Галичини, наголошував «особливо велике значення» саме його діяльності. Вважав, що М. П. Драгоманов перший допоміг галичанам «своєю широкою освітою, демократичними поглядами та розумінням загальнолюдських соціальних ідеалів», а в подальшому, після 1894 р. в умовах «нової ери» його справу продовжив проф. М. С. Грушевський [43, с. 84].

Стосовно активної рецепції драгоманівських думок у процесі «конструювання» ідеології національної ліберально-демократичної опозиційної еліти, відзначимо, що нову хвилю зацікавлення політичною спадщиною М. П. Драгоманова принесла Перша російська революція 1905–1907 рр. Одним із перших меморіальну згадку на десяти роковини «вчителя» подав П. Я. Стебницький⁸.

Вплив конституціоналістських і федералістських ідей М. П. Драгоманова виразно простежується у статті П. Я. Стебницького «Краєва автономія України», опублікованій у часописі «Вільна Україна» (1906 № 1–2) під псевдонімом «П. Смуток»

⁸ Див.: М. П. Драгоманов // Сын Отечества. – 1905. – 9 червня.

і присвяченій проблемам реформування Російської держави. П. Я. Стебницький нещадно критикував «старий, історичний океанцентралізму» та фактично пропагував обласну (крайову) програму М. П. Драгоманова, базовану на принципах конституціоналізму та свободи національно-культурного розвитку, але одночасно поглибив її в душі програми УДРП, додавши вимогу етнічно-територіальної автономії України [29, с. 27–32].

Болісно розчарований підсумками революції щодо «українства», П. Я. Стебницький відзначав «брак людей, сил, засобів...» [9, с. 59], байдужість старшого громадянства до партійно-політичної діяльності [9, с. 68, 72]. У 1908–1917 рр. Петро Януарович, незважаючи на незворотну політизацію вимог українського руху, непорушно відстоював як вихідні два традиційних пункти народницької програми 1860-х – 1880-х рр. – вільний розвиток української літератури та потребу народної україномовної школи. Слідом за М. П. Драгомановим, П. Я. Стебницький ясно вбачав тісний взаємозв'язок між просвітництвом і політикою. Народна школа рідною мовою, щоденна популярна газета рідною мовою – це був реальний шанс на рекрутування інтелігенції із селянства, на комунікацію «еліти» та «демосу» в процесі формування національної ідентичності. Без реалізації програми-мінімум українського руху нереалістично виглядатимуть і вимоги національно-територіальної автономії, а тим більше повного суверенітету України, наполягав він [9, с. 53–54, 57]. Програмним є лист П. Я. Стебницького до Є. Х. Чикаленка від 23 вересня 1908 р., де він радив своїм однодумцям по ТУП «держатися драгомановської тактики»: спиратися у захисті економічних інтересів краю на земства та міське самоврядування, перетворити газету «Рада» на «широко-краєвий орган», при одночасному обстоюванні нею національних домагань «українства», «втягати в свої інтереси краєву інтелігенцію, навіть чужу і зденаціоналізовану...». І тоді, передбачав Петро Януарович, «націоналізація краю насуне сама собою, непомітно, без спеціальних заходів...». Але для реалізації цієї лінії конче потрібна постать масштабу М. П. Драгоманова, розмірковував він [9, с. 114]. Докладніше ці думки були розгорнуті у його статті «Реальна політика» (1911). Стверджував, що потрібно привертати до українського руху симпатії не тільки великоруської інтелігенції, а й буржуазії, яка живе на

українській території, що ці верстви суспільства можливо зацікавити «обласною ідеєю», постулатами «економічного і культурного добробуту свого краю», а тому можна «знайти багато точок для спільної роботи з цією українською буржуазією, не вимагаючи від неї признання нашої національної програми». Першим кроком у цьому напрямку вважав підтримку ідеї заснування української початкової школи земствами, міськими управами та іншими громадськими організаціями [40, с. 466–467]. П. Я. Стебницький був скептиком і прагматиком, не вельми схильним до ідеалізації селянства. Водночас, визнавав, як елемент громадської «повинності, обов'язок праці інтелігента на благо народу й – ширше – нації». Згодом, висловлюючи сум із приводу передчасної смерті В. М. Доманицького, писав у листі до Є. Х. Чикаленка (від 31 серпня 1910 р.) про «святий вогонь національної роботи». З песимізмом оцінював перспективи третьочервневої монархії. Стосовно тиску дискримінаційних і асиміляторських ініціатив влади на «українство» вважав, що в 1912 р. «дурна і сліпа централістична політика доходила свого апогею» [33, с. 93]. У 1914 р. зауважував, що «українська інтелігенція не почуває жодного оптимізму відносно найближчого майбутнього» [19, с. 412].

У роки Першої світової війни, у добу збройного зіткнення на світовій арені об'єднаних у блоки домінуючих держав, П. Я. Стебницький у 1916 р. знову звертається до праць М. П. Драгоманова, передусім тих, що були присвячені зовнішньополітичним проблемам. Як зізнався у листах до Є. Х. Чикаленка, зацікавили його насамперед «германофобські статті» [9, с. 440, 445, 467]. Підсумком цих роздумів стала стаття «Драгоманов и мировая война», опублікована в московському органі ТУП журналі «Украинская жизнь» (1916, № 7–8, с. 16–34). Увага Петра Януарович зосередилася на двох головних аспектах політичної публіцистики М. П. Драгоманова: національні відносини та внутрішня політика Російської держави. Закидаючи владі «традиційну українну політику Росії, пов'язану з адміністративним централізмом і русифікаторськими прагненнями», а російській громадськості – індиферентність у проблемах національних взаємовідносин, відзначав, що «рекомендована Драгомановим програма раціональної українної політики багато в чому зберігає своє значення й щодо поточного моменту, й щодо близького майбутнього» [34,

с. 112, 116]. Підкреслював провідну думку М. П. Драгоманова про те, що для внутрішньої стабілізації Росії необхідно вжити «найсерйозніших заходів до всебічного розвитку своїх внутрішніх сил, щоб протиставити натиску німецькому могутній державний організм у всеозброєнні європейської культури...» [34, с. 116]. На погляд П. Я. Стебницького, незважаючи на відстань часу, існували певні аналогії між періодом 1870-х та 1910-х рр. Радив російському суспільству обмірковувати перспективу цієї «довгої і важкої внутрішньої роботи», неодмінно врахувавши драгоманівську критику та поради [34, с. 124].

Навесні 1919 р., у критичний момент боротьби за українську державність, П. Я. Стебницький відгукнувся рецензією у журналі «Книгарь» на перевидання творів свого «кумира» (у видавництві «Криниця» побачили світ «Нові українські пісні про громадські справи (1764–1883)» та мали вийти «Політичні пісні українського народу») [39, с. 129–135]. Початок рецензії практично співпадав зі вступом до статті 1916 р., але поіншому «прочитувався» в умовах дезінтеграції Російської держави та змагань народів імперії за власну національну державність: «Мало не чверть століття минуло після смерті Драгоманова, а його думки на політичні й громадські теми все не втрачають своєї свіжості й сили, дарма що з того часу український рух поступив уперед так далеко, як не міг і передбачати Драгоманов. В наші часи інтерес до творів Драгоманова навіть виріс, очевидно, тим, що тільки революція деяким з них відкрила широку дорогу на Україну, а може, тут після 1914 р. слід бачити ще й внутрішню потребу українського громадянства перевірити хід своєї політичної думки гострим критичним розумом і широким світоглядом, які виявляв Драгоманов в своїх писаннях» [39, с. 129]. П. Я. Стебницький не проминув наголосити на злободенності історіософських тез М. П. Драгоманова стосовно світогляду, думок і почуттів українського народу [39, с. 132], підкреслюючи, що більшість із них «вже ввійшли в свідомість українського громадянства як наукові аксіоми...» [39, с. 133]. Серед них — і лейтмотив «національної зради» правлячого класу, «класової провини» еліти перед демосом. П. Я. Стебницький теж потрактував такий стан речей як «болочу сторону українського життя», але все ж таки оптимістично стверджував, що «...український народ ще живий — і як нація, і як громада людей, здатних ро-

зуміти потреби свого життя. Цей народ міг би постати проти своєї неволі і закласти на своїй землі ліпші громадські порядки. Недомає йому синтезу тих його думок і організації до їх переведення в життя. Все це могли б йому дати лише люде з освітою, але ж, на лихо, вони переважно дбають про інтереси тих держав, де українці живуть, гордючи роботою для самого українського народу...» [39, с. 134–135].

Звертаючись у своїй публіцистиці до проблеми українсько-російської політичної взаємодії, П. Я. Стебницький виказував співчуття драгоманівській критиці російського панславизму [34, с. 125] та російського революційного народництва 1870-х рр., картаючи його ідеологів за «націоналістичне самоосліплення, доктринерство та нерозуміння ваги культурної і політичної еволюції...» [39, с. 135]. До критики російського централізму та імперських амбіцій П. Я. Стебницький неодноразово звертався у своїх публіцистичних працях 1917–1918 рр. (див. статті «Мозок Росії», «Російський сфінкс», «Ріг Вернигори», «Немезида», «На пожарині»). Так, у останній із названих, у 1918 р., після повернення Центральної Ради до Києва при підтримці австро-німецьких військ, у дискусії з уявним опонентом — петроградським професором, лібералом-великодержавником за політичними переконаннями, препарував «саму свіжу форму, в яку вилився великоруський національний дух, — більшовизм», стверджуючи: «Большевицький уряд, як колись цариця Катерина, не може витерпіти, що українці «почитают себя народом от здешнего отличным». Большевики, відповідно своїй національній вдачі, спромоглись революцію одягти в шати абсолютизму, а федералізові надати централістичні форми. Але я сподіваюсь, що ця перемога великоруського духу над українським вже остання... Ця ніч ще ваша. Але завтра буде наш день» [40, с. 551–552]. Влітку 1919 р., під час перебування денікінської армії на Україні, у діалогах зі своїми однодумцями — Андрієм Васильовичем Ніковським (1885–1941) та С. О. Єфремовим, спираючись на драгоманівську тезу про співвідношення еволюції та революції, П. Я. Стебницький [12, с. 239–240, 243] наступним чином сформулював свій остаточний висновок щодо насильства та ненасильства в політиці, вистражданий за роки громадянської війни: «...ми не проти революції, ми рішуче проти реакції й контрреволюції, а проте за саме наше бажан-

ня повносити в революцію деякі лагідні корективи вона нас може знищити. Індивідуальності наші вона вже потоптала, розчинила їх в масових рухах, і тепер нічого не заважить на терезах революції й історії, коли випадок завдасть нам і фізичної смерті» [24, с. 573] . Мало що можна до того додати. Трагічний фінал життя П. Я. Стебницького, як і більшості його однодумців, що залишилися після поразки українських визвольних змагань на території Радянської України, це передбачення підтвердив.

Таким чином, сакраментальна у системі цінностей національної партійної еліти ліберально-демократичного спрямування постать М. П. Драгоманова неодноразово привертала увагу П. Я. Стебницького. Передусім – у кризові моменти історії, коли або розпочинались, або завершувались важливі соціально-політичні трансформації в Російській державі та українському партійному соціумі, а нещодавні доленосні події швидко ставали надбанням минулого, й виникала нагальна потреба підбивати підсумки та визначати перспективи. М. П. Драгоманов цікавив П. Я. Стебницького як синтетичний мислитель, як публіцист, спадщина якого виявилася життєздатною в принципово інших історичних умовах. П. Я. Стебницькому передусім імпонували європейськість, масштабна ерудиція, гострий критичний розум М. П. Драгоманова, його послідовність у фундаментальних питаннях політики (пріоритет ненасильницьких методів боротьби, відповідальність влади перед суспільством, верховенство інтересів народу над інтересами держави або окремого класу).

1. Бергер, П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания [Текст] / П. Бергер, Т. Лукман ; пер. Е. Руткевич. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
2. Гирич, І. Б. М. Грушевський і І. Франко: до історії взаємин [Текст] / І. Б. Гирич // Укр. іст. журнал. – 2006. – № 5. – С. 35–66.
3. Гирич, І. Ярослав Дашкевич – історіограф новітньої України. Спроба есею [Текст] / Ігор Гирич // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : Ін-т історії України, 2008. – Вип. 18. – С. 280–312.
4. Грицак, Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) [Текст] / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006 – 632 с.
5. Грицак, Я. Ярослав Грицак : «Треба відкривати нові контексти» [Електронний ресурс] / розмовляв Іван Жежера // ЛітАкцент. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2008/11/13/jaroslav-hrycak-treba-vidkryvaty-novi-konteksty/>. – Назва з екрану.

6. Грінченко, Б. Діалоги про українську національну справу [Текст] / Б. Грінченко, М. Драгоманов. – К. : Ін-т укр. археографії, 1994. – 286 с.
7. Дашкевич, Я. Постаті : нариси про діячів історії, політики, культури [Текст] / Ярослав Дашкевич. – Л., 2006. – 704 с.
8. Дашкевич, Я. Ярослав Дашкевич: «Коли твориться держава, твориться і нація» [Електронний ресурс] / розмовляв Богдан Залізняк // Універсум. – Режим доступу : http://www.universum.lviv.ua/archive/journal/2008/dashk_1.html. – Назва з екрану.
9. Євген Чикаленко і Петро Стебницький. Листування. 1901–1922 роки [Текст] / упоряд. : Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко. – К. : Темпора, 2007. – 628 с.
10. Єфремов, С. Історія українського письменства [Текст] / Сергій Єфремов. – К. : Феміна, 1995. – 688 с.
11. Єфремов, С. Лицар нездоланий [Текст] / Сергій Єфремов // Стебницький П. Вибрані твори. – К. : Темпора, 2009. – С. 560–565.
12. Іваницька, С. Г. 1919 год и судьба Украины в интерпретации лидеров Украинской партии социалистов-федералистов (из публицистического наследия П. Я. Стебницкого) [Текст] / С. Г. Іваницька // Іваницька С. Г. Українська ліберально-демократична партійна еліта: «колективний портрет» (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – С. 235–244.
13. Іваницька, С. Г. «Український проект» в діяльності та оцінках П.Я. Стебницького (1905–1908 роки) [Текст] / С. Г. Іваницька // Там само. – С. 209–235.
14. Карпов, А. В. Психологія рефлексивних механізмів діяльності [Текст] / А. В. Карпов. – М. : Ін-т психології РАН, 2004. – 421 с.
15. Котенко, А. Л. «Малорос»: еволюція поняття до Першої мирової війни [Текст] / А. Л. Котенко, О. В. Мартынюк, А. И. Миллер // Новое лит. обозрение. – 2011. – № 2. – С. 9–27.
16. Круглашов, А. М. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова [Текст] / А. М. Круглашов – Вид. 2-е. – Чернівці : Прут, 2001. – 488 с.
17. Круглашов, А. М. Політичні ідеї Михайла Драгоманова [Текст] : автореф. ... дис. д-ра політ. наук / А. М. Круглашов / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 2002. – 39 с.
18. Куценко, Ю. Ю. Сучасне драгоманознавство: стан та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / Ю. Ю. Куценко // Література та культура Полісся : зб. наук. праць. – Ніжин : НДУ ім. Гоголя, 2011. – Вип. 63. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc.../ist10.pdf. – Назва з екрану.
19. Лисяк-Рудницький, І. Драгоманов як політичний теоретик [Текст] / Іван Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький, І. Історичні есе : в 2-х т. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 299–347.
20. [Лотоцький, А. И.]. Украинский вопрос [Текст] / А. И. Лотоцький, П. Я. Стебницький // Стебницький П. Вибрані твори. – К. : Темпора, 2009. – С. 287–414.
21. Лотоцький, О. Сторінки минулого [Текст] / Олександр Лотоцький. – Варшава : Укр. наук. ін-т, 1933. – Ч. 2. – 481 с.
22. Михайло Драгоманов: документи і матеріали 1841–1994 [Текст] / упоряд. : Г. Болотова та ін. – Л., 2001. – 732 с.
23. Нарский, И. В. Фотокарточка на пам'ять [Текст] : семейные истории,

- фотографические послания и советское детство: (автобио-историографический роман) / И. В. Нарский. – Челябинск : Энциклопедия, 2008. – 516 с.
24. *Ніковський, А. Хутір Чорного Мина* [Текст] / Андрій Ніковський // Стебницький П. Вибрані твори. – К. : Темпора, 2009. – С. 566–577.
 25. *Овсяннико-Куликовский, Д. Н. Михаил Петрович Драгоманов* [Текст] / Д. Н. Овсяннико-Куликовский // Овсяннико-Куликовский Д. Н. Литературно-критические работы : в 2-х т. – М. : Худ. лит., 1989. – Т. 2. – С. 432–441.
 26. *Петровский, А. В. Трехфакторная модель значимого другого* [Текст] / А. В. Петровский // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С. 7–18.
 27. *Репина, Л. П. От исторической биографии к биографической истории* [Текст] / Л. П. Репина // В тени великих: образы и судьбы / отв. ред. Л. П. Репина. – СПб. : Алетейя, 2010. – С. 5–18.
 28. *Репина, Л. П. Интеллектуальная история в человеческом измерении* [Текст] / Л. П. Репина // Человек второго плана в истории. – Ростов-н/Д., 2006. – Вып. 3. – С. 5–19.
 29. *Смуток, П. Краєва автономія України* [Текст] / П. Стебницький // Вільна Україна. – 1906. – № 1–2. – С. 27–32.
 30. *Смуток, П. Петербургская «Просвіта»* [Текст] / П. Смук // Стебницький П. Вибрані твори. – К. : Темпора, 2009. – С. 162–171.
 31. *Стебницький, П. Украина и украинцы* [Текст] / П. Стебницький. – Пг. : Друкарь, 1917. – 47 с.
 32. *Стебницький, П. Вибрані твори* [Текст] / Стебницький П. Вибрані твори. – К. : Темпора, 2009. – 632 с.
 33. *Стебницький, П. До історії українського руху* [Текст] / Петро Стебницький // Наше минуле. – 1918. – № 3. – С. 89–93.
 34. *Стебницький, П. Драгоманов и мировая война* [Текст] / Петро Стебницький // Стебницький П. Вибрані твори. – К. : Темпора, 2009. – С. 112–128.
 35. *Стебницький, П. З архіву Д. Л. Мордовцева* [Текст] / Петро Стебницький // Там само. – С. 189–210.
 36. *Стебницький, П. «Кобзар» перед судом* [Текст] / Петро Стебницький // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1923. – Кн. 4. – С. 36–46.
 37. *Стебницький, П. Культурно-громадська праця П. О. Куліша* [Текст] / Петро Стебницький // Стебницький П. Вибрані твори. – К. : Темпора, 2009. – С. 136–149.
 38. *Стебницький, П. Литовский алфавит и малорусская литература* [Текст] / Петро Стебницький // Там само. – С. 156–161.
 39. *Стебницький, П. Нові видання творів Драгоманова* [Текст] / Петро Стебницький // Там само. – С. 129–135.
 40. *Стебницький, П. Поміж двох революцій: нариси політичного життя за рр.1907–1918* [Текст] / Петро Стебницький // Там само. – С. 466–467.
 41. *Стебницький, П. Реальна політика* [Текст] / Петро Стебницький // Там само. – С. 464–467.
 42. *Стебницький, П. [Рецензія]* [Текст] / Петро Стебницький // Наше минуле. – 1918. – № 2. – Рец. на : Ю. Охримович. Короткий нарис розвитку української національно-політичної думки в ХІХ ст.
 43. *Українська справа* [Текст] / Петро Стебницький // Стебницький П. Вибрані твори. – К. : Темпора, 2009. – С. 70–94.

Іваницька С. Г. Постать та ідеї Михайла Драгоманова в рефлексіях Петра Стебницького (1905–1919 роки).

Ключові слова: П. Я. Стебницький, М. П. Драгоманов, «значущий Інший», рефлексія, публіцистика.

Автор статті на підставі міждисциплінарного підходу, спираючись на комплекс публіцистичних, епістолярних та мемуарних джерел, з'ясовує процес і результати сприйняття П. Я. Стебницьким особистості та політичних постулатів М. П. Драгоманова (1841–95) у модерністську добу українського націєтворення (1905–20-ті роки), доходячи висновку, що останній грав роль «значущого Іншого» у процесах конструювання колективної свідомості представників української ліберально-демократичної партійної еліти. Петро Стебницький (1862–1923) – видатний діяч Петербурзької громади Української демократично-радикальної партії / Української партії соціалістів-федералістів, публіцист, видавець.

Ivanytska S. G. The figure and the idea of Michael Dragomanov of reflections by Peter Stebnitsky (1905–1919 years).

Keywords: P. J. Stebnitsky, M. P. Dragomanov, “significant Other”, reflection, journalistic articles.

The article based on an interdisciplinary approach, drawing on complex articles from periodicals, memoirs and epistolary sources, explains the process and results of perception and reflection by Peter Stebnitsky of personality and political postulates Michael Dragomanov (1841–95) in the modernist period of the creation of the Ukrainian nation (1905–20 years). The author concludes that Michael Dragomanov played the role of “significant Other” in the process of constructing collective consciousness of the Ukrainian liberal democratic party elite. Peter Stebnitsky (1862–1923) – an outstanding figure of the St. Petersburg community of the Ukrainian democratic radical party and the Ukrainian party of socialists-federalists, publicist, publisher.

Іваницькая С. Г. Фигура и идеи Михаила Драгоманова в рефлексиях Петра Стебницкого (1905–1919 годы).

Ключевые слова: П. Я. Стебницкий, М. П. Драгоманов, «значимый Иной», рефлексия, публицистика

Автор статьи на основании междисциплинарного подхода, опираясь на комплекс публицистических, эпистолярных и мемуарных источников, выясняет процесс и результаты восприятия П. Я. Стебницким личности и политических постулатов М. П. Драгоманова (1841–95) в модернистский период становления украинской нации (1905–20-е годы), заключив, что тот играл роль «значимого Иного» в процессах конструирования коллективного сознания представителей украинской либерально-демократической партийной элиты. Петр Януарович Стебницкий (1862–1923) – выдающийся деятель Петербургской громады Украинской демократическо-радикальной партии / Украинской партии социалистов-федералистов, публицист, издатель.